

e-ISSN 3083-6018

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК: економіко-правові проблеми

<https://www.eu-scientists.com/index.php/sdel>

Права людини в умовах збройного конфлікту: судовий захист та стандарти справедливого судового розгляду

Олена В. Білоскурська ¹ *

¹ Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Україна). Доцент кафедри публічного права, канд. юрид. наук, доцент.

* Автор-кореспондент, e-mail: o.biloskurska@chnu.edu.ua

СТАТТЯ

АНОТАЦІЯ

Дослідницька

DOI:

[10.70651/3083-6018/2025.7-8.08](https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.7-8.08)

Авторське право

© 2025 автора

Цей твір
ліцензовано на
умовах Ліцензії
Creative Commons
«Із Зазначенням
Авторства –
Некомерційна 4.0
Міжнародна»
(CC BY-NC 4.0).

Права людини в умовах збройного конфлікту є однією з найбільш дискусійних і водночас критично важливих тем сучасності. Війна створює унікальні виклики для функціонування системи правосуддя, ставлячи під сумнів можливість забезпечення справедливого судового розгляду та ефективного захисту прав особи. Метою статті є дослідження стандартів судового захисту прав людини в умовах воєнного стану в Україні, а також аналіз застосування принципу людиноцентризму як основи правозастосовної практики та державної політики у кризових ситуаціях. Воєнний стан, виклики національної безпеки, руйнування інституційної спроможності органів влади створюють ризики для реалізації ключових прав і свобод, зокрема, права на справедливий судовий розгляд. У статті акцентовано увагу, що навіть за умов обмеження певних прав під час воєнного стану, держава не звільняється від обов'язку дотримуватись базових стандартів справедливого судового розгляду. Проаналізовано відповідні положення Конституції України, зокрема статті 8, 55, 64, 124 та 129, які формують основи конституційної гарантії права на належний судовий процес. Окрему увагу приділено рішенням Конституційного Суду України №2-рп/2016, що встановлює критерії допустимості обмежень прав людини, та практиці ЄСПЛ, зокрема у справах *Steel and Others v. the United Kingdom* від 23 вересня 1998 року та *Al-Skeini and Others v. the United Kingdom*, від 7 липня 2011 року. Виявлено проблеми та перспективи функціонування судової системи в умовах війни, зокрема, обмеження доступу до суду на прифронтових територіях, впровадження дистанційних технологій, кадрові виклики, безпекові загрози. Аргументовано, що навіть в умовах війни конституційні гарантії прав особи не повинні бути знівельовані, держава не звільняється від обов'язку забезпечувати основоположні права, зокрема через доступ до правосуддя, гарантії справедливого судового розгляду, захист від свавілля, що є основою легітимності державної влади.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

права людини, конституційна судова практика, захист прав людини, Європейський суд з прав людини, людиноцентризм, публічна влада, справедливий суд, воєнний стан, збройний конфлікт.

e-ISSN 3083-6018

SOCIAL DEVELOPMENT: Economic and Legal Issues

<https://www.eu-scientists.com/index.php/sdel>

Human Rights in Armed Conflict: Judicial Protection and Fair Trial Standards

Olena Biloskurska ¹ *

¹ Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine). Associate Professor at the Department of Public Law, PhD in Law, Associate Professor.

* **Corresponding Author**, e-mail: o.biloskurska@chnu.edu.ua

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Research Article

DOI:

[10.70651/3083-6018/2025.7-8.08](https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.7-8.08)

Copyright © 2025
by author

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution—NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Human rights in armed conflict are one of the most debatable and at the same time critically important topics of our time. War poses unique challenges to the functioning of the justice system, challenging the ability to ensure fair trials and effective protection of individual rights. The purpose of the article is to study the standards of judicial protection of human rights under martial law in Ukraine, as well as to analyze the application of the principle of human centrism as the basis of law enforcement practice and state policy in crisis situations. Martial law, national security challenges, and the destruction of the institutional capacity of government bodies create risks for the realization of key rights and freedoms, in particular, the right to a fair trial. The article emphasizes that even under conditions of restrictions on certain rights during martial law, the state is not exempt from the obligation to adhere to basic standards of fair trial. The relevant provisions of the Constitution of Ukraine, in particular Articles 8, 55, 64, 124 and 129, which form the basis of the constitutional guarantee of the right to due process, are analyzed. Special attention is paid to the decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 2-rp/2016, which establishes the criteria for the admissibility of restrictions on human rights, and the practice of the ECHR, in particular in the cases of *Steel and Others v. the United Kingdom* of September 23, 1998 and *Al-Skeini and Others v. the United Kingdom* of July 7, 2011. Problems and prospects for the functioning of the judicial system in wartime conditions were identified, in particular, restrictions on access to the court in frontline territories, the introduction of remote technologies, personnel challenges, and security threats. It is argued that even in times of war, constitutional guarantees of individual rights should not be undermined, the state is not exempt from the obligation to ensure fundamental rights, in particular through access to justice, guarantees of a fair trial, and protection from arbitrariness, which is the basis of the legitimacy of state power.

KEYWORDS

human rights, constitutional case law, protection of human rights, European Court of Human Rights, anthropocentrism, public authority, fair trial, martial law, armed conflict.

1. Вступ

У період збройного конфлікту питання реалізації та захисту прав людини, переосмислення підходів до гарантування прав людини в умовах надзвичайних викликів набувають особливої актуальності. Попри воєнний стан, гуманітарну кризу та обмеження, що введені у зв'язку з безпековими заходами, держава зобов'язана дотримуватися основоположних принципів верховенства права, доступу до правосуддя, справедливого судового розгляду та захисту людської гідності. Особливого значення в такому випадку набуває концепція людиноцентризму, де людина визнається найвищою цінністю, її права і свободи визначають спрямованість діяльності держави і навіть у ситуаціях крайньої небезпеки права особи не можуть бути знехтувані або зведені до формальності.

2. Огляд літературних джерел

Значимість окресленої проблематики виявляє нові її сторони, що потребують наукового обґрунтування, деталізації теоретичних, а в подальшому і практичних рекомендацій. Певну увагу в сучасних дослідженнях щодо стану дотримання прав людини в умовах збройного конфлікту, зокрема, права на справедливий судовий розгляд, приділили Г. Бережанський [1], М. Буроменський [2], Н. Грень [5], Є. Качанов [6], Г. Крет [11], О. Лемак [12], О. Овчаренко [13], Г. Христова і С. Марушкін [7] та ін.

3. Постановка завдання

Мета статті полягає в комплексному аналізі стану дотримання прав людини в умовах збройного конфлікту, з урахуванням конституційних гарантій, судової практики, стандартів Європейського суду з прав людини та концепції людиноцентризму як підходу до державної політики. Для досягнення цієї мети будуть виконані наступні завдання: розкрити конституційно-правові засади забезпечення прав людини в умовах збройного конфлікту, проаналізувати міжнародні стандарти у сфері прав людини, оцінити системні проблеми та ризики функціонування правової системи під час збройного конфлікту, обґрунтувати значення концепції людиноцентризму як методологічного підходу до формування публічної політики у сфері захисту прав людини в умовах надзвичайного стану.

4. Методи та матеріали

Дослідження прав людини в умовах збройного конфлікту, зокрема судового захисту та стандартів справедливого судового розгляду, базується на комплексному методологічному підході, який поєднує якісні та кількісні методи аналізу. Основним методом є аналітико-синтетичний підхід, який дозволив систематизувати нормативно-правові акти, судові рішення та наукові праці для виявлення ключових аспектів захисту прав у кризових ситуаціях. Використано порівняльно-правовий метод для аналізу міжнародних стандартів, зокрема практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), з національними особливостями судового захисту в Україні. Метод історико-правового аналізу допоміг простежити еволюцію правових гарантій, тоді як метод системного аналізу забезпечив інтеграцію даних у цілісну концепцію. Цей підхід гарантує обґрунтованість висновків щодо вдосконалення судового захисту прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні. Матеріалами дослідження слугували первинні та вторинні джерела. До первинних належать міжнародні нормативно-правові акти, рішення ЄСПЛ, законодавство України та рішення Конституційного Суду України. Вторинними джерелами були наукові статті, дисертаційні та монографічні дослідження.

5. Результати та обговорення

Стаття 8 Конституції України закріплює принцип верховенства права, як одну із фундаментальних засад державного устрою та принцип демократичного суспільства, що у

своєму змістовному наповненні, охоплює ідею юридичної визначеності, заборони зловживання правом, дотримання принципу пропорційності та справедливості.

Конституційний Суд України в рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 акцентує увагу на тому, що: «Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує захист гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави» [8], тобто мова йде про те, що принцип верховенства права передбачає не лише дотримання норм у формальному розумінні, а й реальне забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Верховенство права є механізмом «...забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади» зазначається в рішенні Конституційного Суду України від 20 червня 2019 року № 6-р/2019 [10].

В умовах збройного конфлікту, коли держава стикається з необхідністю балансування між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав людини особливе значення відіграють такі статті Основного Закону України, як ст. 55, що закріплює право на захист прав і свобод людини і громадянина судом, ст. 124 – гарантія здійснення правосуддя виключно судами, ст. 129, що визначає основні засади судочинства, включно з рівністю всіх учасників процесу перед законом і судом, змагальністю сторін та гласністю судового процесу тощо [14]. І попри закріплення в ст. 64 Конституції України обмежень окремих прав і свобод людини в умовах воєнного стану, аналізуючи конституційну судову практику, ключовим є рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016, щодо тлумачення меж дії обмежень конституційних прав, оскільки передбачає, що «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права» [9]. В цьому ж рішенні Конституційний Суд України акцентує увагу на тому, що «держава, виконуючи свій головний обов'язок – утвердження і забезпечення прав і свобод людини (частина друга статті 3 Конституції України) – повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, але й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією; з цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне юридичне регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, та створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини [9]. Отже, таке рішення Конституційного Суду України укріплює зобов'язання України щодо дотримання, забезпечення реалізації та захисту прав людини та громадянина, які гарантовані Конституцією України, а також і міжнародно-правовими актами, насамперед, Європейською конвенцією з прав людини, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права.

З моменту введення вперше воєнного стану на території всіх областей України 24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією росії проти України система захисту прав людини зазнала серйозних випробувань, оскільки в таких умовах особливої ваги набуває забезпечення права на справедливий судовий розгляд, належну судову процедуру та конституційних гарантій прав людини.

На думку окремих науковців, справедливість у правосудді можна розглядати як: 1) процес здійснення правосуддя, що передбачає справедливість процедури, яка регламентована процесуальним законодавством; 2) певні вимоги до устрою суду, який формується на засадах незалежності, неупередженості, безсторонності, доступності, законності; 3) результат судового розгляду, результатом якого є судові рішення щодо справи, яка розглядається у суді і яке відповідає не лише нормам матеріального права, а й ідеалам справедливого розподілу благ у суспільстві [13, с. 23].

Г. Бережанський в своїх наукових працях наголошує про багатозначність та складність категорії «право на справедливий суд», розуміння якої розкриває через призму декількох аспектів, серед яких виокремлює інституційний аспект права на справедливий суд, що «проявляється в існуванні законно та належно сформованих судових органів, на які покладені законодавством функції зі здійснення правосуддя у межах їх підсудності. Існування системи судоустрою є інституційним забезпеченням права на справедливий суд. При цьому, не існує єдиної вірної «формули» для організації справедливого судочинства, дана система може мати абсолютно різний вигляд у різних державах і правових системах, ніяким чином не здійснюючи негативний вплив на забезпечення правосуддя. Інституційний аспект також передбачає взаємовідносини судів з іншими органами державної влади, їх незалежність, статус суддів тощо» [1, с. 194]. Г. Крет зазначив, що «на універсальному рівні зміст права на справедливий судовий розгляд отримав тлумачення у міжнародно-правових актах рекомендаційного характеру, а на регіональному рівні – у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Водночас, як на універсальному, так і на регіональному рівні звертається увага на неприпустимість звуження змісту вказаного права як у національному законодавстві, так і в сформованій на його основі судовій практиці» [11, с. 137].

Основними викликами щодо функціонування судової системи в умовах війни стали: обмежений доступ до судів у прифронтових територіях, перенесення розгляду справ, технічні труднощі з дистанційною участю, кадрові виклики тощо. Так, через руйнування інфраструктури, евакуацію населення та блокування окупованих територій ускладнюється фізичний доступ до судових установ. Попри впровадження електронних сервісів, не всі мають технічні можливості для участі в дистанційних засіданнях. Окремі судді були змушені евакуюватися або мобілізуватися до лав Збройних Сил України, що тягне за собою перевантаження на діючі суди й ускладнює забезпечення належного процесу. Ракетні обстріли створюють реальні загрози життю та здоров'ю учасників судового процесу. В умовах переорієнтації бюджету на оборонні потреби зростає ризик обмеження фінансування органів правосуддя, що унеможливорює належне функціонування судів, оплату праці та розвиток електронного судочинства.

Разом з тим, якщо звернути увагу на усталену практику Європейського суду з прав людини, а саме, рішення у справі *Steel and Others v. the United Kingdom* від 23 вересня 1998 року та *Al-Skeini and Others v. the United Kingdom*, від 7 липня 2011 року, зазначені виклики не повинні порушувати сутнісну складову права на справедливий суд, яка є невід'ємною та непорушною, незважаючи на складні та кризові ситуації.

Так, у справі *Steel and Others v. the United Kingdom* ЄСПЛ визначив, що навіть у «ситуаціях, коли державі необхідно забезпечити публічний порядок, втручання у здійснення свободи вираження поглядів чи мирних зібрань має бути пропорційним і переслідувати легітимну мету... мирні протестні дії, заслуговують на захист у демократичному суспільстві» [3]. У цій справі ЄСПЛ підкреслив, що будь-яке обмеження прав, гарантованих статтями 10 і 11 Європейської конвенції з прав людини, має підлягати незалежному судовому контролю з точки зору необхідності, пропорційності та законності такого втручання.

Зауважимо, що для України такий підхід є актуальним, де у період воєнного стану держава повинна вкрай обґрунтовано підходити до встановлення обмежень прав людини і громадянина та гарантувати, щоб будь-які обмеження мають чітке законодавче підґрунтя, легітимну мету та не порушують і не суперечать принципу верховенства права. При цьому надзвичайно важливо забезпечити баланс між легітимними обмеженнями прав, які допускаються в умовах воєнного стану та дотриманням стандартів справедливого судового розгляду.

У справі *Al-Skeini and Others v. the United Kingdom* ЄСПЛ наголосив, що «обов'язки держави щодо дотримання прав людини не обмежуються її територіальними межами, а поширюються на будь-яку територію, де держава здійснює ефективний контроль, зокрема у зонах збройного конфлікту» та зазначив, що «у разі наявності юрисдикції (фактичного контролю) держава зобов'язана забезпечувати права, гарантовані Європейською конвенцією з прав людини, включаючи право на життя, справедливий суд, захист від свавільного арешту тощо» [4]. Рішення по цій справі стало знаковим стосовно доктрини екстериторіальної юрисдикції, що дозволяє застосовувати положення Європейської конвенції з прав людини навіть за межами території держави, якщо вона здійснює ефективний контроль (фактично або юридично) над певною зоною або особою».

Слід зазначити, що в умовах воєнного стану значимість рішення по справі *Al-Skeini and Others v. the United Kingdom* має теж безпосереднє значення для України, оскільки держава зобов'язана сприяти забезпеченню прав людини як на всій підконтрольній території, так і на звільнених територіях або у районах, що перебувають в зоні активних бойових дій.

6. Висновки

Отже, в умовах збройного конфлікту постають виклики для реалізації та захисту прав людини, зокрема, права на справедливий судовий розгляд. В таких умовах держава повинна не лише дотримуватись базових міжнародних стандартів, але й адаптувати механізми судового захисту до реалій воєнного часу.

З аналізу конституційної судової практики, практики ЄСПЛ можна зробити висновки, що навіть в умовах війни конституційні гарантії прав особи не повинні бути знівельовані, держава не звільняється від обов'язку забезпечувати основоположні права, зокрема через доступ до правосуддя, гарантії справедливого судового розгляду, захист від свавілля, що є основою легітимності державної влади. В свою чергу, від публічної влади вимагається здійснення не лише обмежувальних дій, а й позитивних, а саме, створення ефективних механізмів реалізації та захисту прав, включно з розширенням можливостей дистанційного правосуддя, мобільного надання правової допомоги на прифронтових територіях, забезпечення незалежності судів навіть за надзвичайних умов.

References

1. Berezhanskyi, H. I. (2017). Osoblyvosti rozuminnia prava na spravedlyvyi sud [Peculiarities of understanding the right to a fair trial]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva – Bulletin of Criminal Proceedings*, (3), 191–196. https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2017_Berezhanskyi.pdf
2. Buromenskiy, M. V. (2023). Tlumachennia Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod u svitli norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava [Interpretation of the convention on the protection of human rights and fundamental freedoms in the light of the norms of international humanitarian law]. *Pravova pozytsiia – Legal Position*, 3(40), 88–92. <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-3.16>
3. European Court of Human Rights. (1998). *Steel and Others v. the United Kingdom*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_106#Text
4. European Court of Human Rights. (2011). *Al-Skeini and Others v. the United Kingdom*. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Al_Sikejnu_v_GB.pdf
5. Hren, N. M. (2015). *Realizatsiia prava liudyny na spravedlyvyi sud shliakhom protsedury prysudovoi mediatsii: teoretyko-pravove doslidzhennia* [Implementation of the human right to a fair trial through the procedure of judicial mediation: Theoretical and legal research] (Candidate of Law dissertation, Ivan Franko National University of Lviv). Lviv.
6. Kachanov, Ye. O. (2018). Pravo na sudovy zakhyst kriz pryzmu henezy idei prav liudyny [The right to judicial protection through the prism of the genesis of the idea of human rights]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Yurydychni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Legal Sciences*, 3(1), 18–22. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2018_3%281%29_5
7. Khrystova, Yu. V., & Marushkin, S. I. (2012). Pravo na rozumnyi strok rozghliadu spravy v praktytsi Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny [The right to a reasonable time for case consideration in the practice of the European Court of Human Rights]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, (3), 69–76. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2012_3_12
8. Konstytutsiyni Sud Ukrainy. (2004, November 2). *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 02.11.2004 № 15-rp/2004 u spravi № 1-33/2004* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of November 2, 2004 No. 15-rp/2004 in case No. 1-33/2004]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04?find=1&text=%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2#w1_9
9. Konstytutsiyni Sud Ukrainy. (2016, June 1). *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 01.06.2016 № 2-rp/2016 u spravi № 1-1/2016* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of June 1, 2016 No. 2-rp/2016 in case No. 1-1/2016]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>

10. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy. (2019, June 20). *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 20.06.2019 № 6-r/2019 u spravi № 1-152/2019(3426/19)* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of June 20, 2019 No. 6-r/2019 in case No. 1-152/2019(3426/19)]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text>
11. Kret, H. R. (2019). Pravo na spravedlyvyi sudovy rozghliad yak osnova dlia vyokremlennia mizhnarodnykh standartiv spravedlyvoho pravosuddia u kryminalnomu provadzhenni [The right to a fair trial as a basis for distinguishing international standards of fair justice in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, 42(1), 136–140. <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.42-1.29>
12. Lemak, O. V. (2015). Pravo na nezalezhnyi i bezstoronnii sud u konteksti zakhystu prav liudyny y osnovopolozhnykh svobod [The right to an independent and impartial court in the context of protecting human rights and fundamental freedoms]. *Konstytutsiino-pravovi akademichni studii – Constitutional and Legal Academic Studies*, (1), 78–88. http://nbuv.gov.ua/UJRN/kpac_2015_1_11
13. Ovcharenko, O. M. (2008). *Dostupnist pravosuddia ta harantii yoho realizatsii: monohrafiia* [Accessibility of justice and guarantees of its implementation: Monograph]. Kharkiv: Pravo. https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/MonoOvcharenko.pdf
14. Verkhovna Rada Ukrainy. (1996, June 28). *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>